

VIVÈNCIES (1931 – 1938)

A L'ESCOLA

El col·legi era a la plaça del Sol, cantonada amb el carrer Canó, a prop de casa. El col·legi feia olor de tinta i de pols. Tot estava brut i deixat, i s'anomenava "Escuela Nacional de niños y niñas". Les noies anaven al primer pis i els nois, al segon. Els pupitres, amb un tinter en un angle, eren foscos, crec de tanta brutícia, i també llardosos. El senyor mestre, que amb molt respecte anomenàvem don Antonio i que, com quasi tots els mestres de l'època, creia que "la letra, con sangre, entra", portava una bata llarga plena de taques de tinta i amb una butxaca sempre descosida. A la mà duia una palmeta amb la qual donava cops al cap per qualsevol ximpleria o excusa per imposar una falsa disciplina. Cada dia hi havia càstigs, o per no contestar correctament les preguntes de les lliçons, o per altres causes, que ell s'inventava. A vegades els càstigs eren col·lectius, perquè deia (potser era veritat alguna vegada) que parlàvem o fèiem sorolls. Aleshores passàvem tots el alumnes en fila d'un per davant la tarima amb la mà estesa i plana i don Antonio anava donant palmetades a les mans i, algunes vegades, amb els dits junts cara amunt, que encara feia més mal i, si retiraves la mà per por o instint, el càstig era doble... A l'hivern, com que a l'escola feia molt fred, don Antonio portava l'armilla folrada de paper de diari i, en moure's, feia soroll amb el paper de diari i a nosaltres, sense voler, ens feia gràcia i rèiem i, és clar, agafava la palmeta i, indistintament, anava repartint cops al nens que tenia a l'abast... El que més m'agradava era que, de tant en tant, fèiem figures geomètriques amb cartolina i cola. Figures com políedres, cilindres, etc. Hi gaudia molt i, a més, ens les podíem endur a casa nostra.

A les tardes, en comptes d'entrar a classe a les 15 hores, ens quedàvem a la plaça jugant a futbol amb una pilota feta de draps i lligada amb cordill, fins a quarts de quatre, i el mestre ho consentia, i a les cinc ja plegàvem... Recordo un dia que, abans de fer la classe de la tarda, jo tenia la tapa del pupitre alçada, endreçant el que tenia dins, i no vaig adonar-me que la classe ja era plena de tots els companys i jo, entretant, anava xiulant una cançó... Don Antonio, fent gestos a tots els nens, feia que callessin i jo anava xiulant, fins que don Antonio em cridà que anés a la tarima i... em va expulsar del col·legi. Tots es van posar a riure.

Me'n vaig anar cap a casa, esporuguit i preocupat, tot pensant què em diria el meu pare, ja que l'expulsió de l'escola era un fet molt greu. En arribar a casa li vaig explicar al meu pare com havia succeït el fet, i que no m'havia adonat de la falta de respecte, com em va dir don António. I el pare em va dir que si havia estat tal com jo li havia explicat, que no passava res. "Ves a berenar", va dir-me...

Durant els anys vint i trenta, el pare actuava a l'elenc de la Cooperativa Obrera La Lleieltat, al carrer Montseny (fins fa poc era la seu del famós Teatre Lliure), i també actuà a l'Artesà i a alguna altra companyia de Gràcia, però en la que més va actuar va ser a la Cooperativa, on el director, el Sr. Devenat aconseguí conjuntar un quadre escènic de molt bon nivell i qualitat, que propicià que un any, en el concurs anual de "Teatre Amateur", que es feia a tot Catalunya, guanyés el primer Premi, molt meritós tenint en compte que en aquella època a totes les poblacions hi havia una o dues companyies de teatre d'afecionats, i no diguem a Barcelona, on n'hi havia moltíssimes repartides per cada barri.

Aleshores la Cooperativa disposava d'un forn de pa i d'una gran botiga amb tota mena de queviures, viuandes, vins, licors, carns, sabons i moltes més coses. Per als socis, els preus eren

més barats, ja que es tractava d'una cooperativa i no buscava benefici. Els que despatxaven eren socis voluntaris i no cobraven cap diner i, si ho feien, era simbòlic (o això em sembla a mi ara).

La cooperativa feia moltes activitats culturals: secció de teatre, biblioteca, excursionisme, agrupació Coral, escacs, i potser més coses que no recordo. L'ambient era molt positiu i familiar, i una font d'ensenyances culturals de tota mena.

En aquestes celebracions assistien invitats molt importants: el President de la Generalitat, Francesc Macià, Apel·les Mestres i moltes altres persones del món de la cultura catalana. Un final de curs, a la primera part de la festa, van actuar les seccions de l'escola Patronat Domènech amb el seu Director, el Sr. Juanola, i interpretaren un espectacle de rítmica, sota la direcció de la Senyoreta Maria Gibert i Camins, que també ho era d'educació musical. Van cantar cançons dels compositors abans esmentats i també del mestre Lamóte de Grignon i, al final, dansaren balls populars catalans. Tot en solidaritat amb el nostre Grup, essent missatgers del vincle i de l'esperit que creà a l'escola Patronat Domènech el pedagog Artur Martorell, esperit que també estava en l'entorn de la família Sumalla i Rovira, ja que en Ricard Rovira era el marit de la Sumalla. En Ricard era germà de la Rosalia Rovira, que fou la primera locutora de Ràdio Associació de Catalunya.

COLÒNIES A TOSSA

A les colònies de Tossa, per primera vegada vaig rentar-me les dents amb raspall i una pasta d'un tub amb gust de menta.

Fèiem via en rentar-nos perquè tots els nens portàvem el cabell rapat al zero i no calia pentinar-nos. (Era freqüent tenir polls al cap).

Començàvem el dia llevant-nos a dos quarts de nou i, després de rentar-nos, anàvem als menjadors, on ens servien l'esmorzar, llet i una pasta. Més o menys a les 10, amb el vestit de bany posat, anàvem a la platja, que teníem davant mateix de la Colònia, i aleshores tots fèiem gimnàstica, a l'estil suec.

Perquè tot funcionés bé, ens repartiren en grups, a les ordres i vigilància d'un mestre. És molt important fer constar, i ressaltar, que la Colònia escolar de Tossa de Mar es va inaugurar aquell mateix any 1930, i n'era director el prestigiós i admirat pedagog Sr. Artur Martorell, que la va organitzar i modelar amb els ideals i criteris pedagògics que havia fet abans amb l'escola del Patronat Domènech a Barcelona (Gràcia).

Lògicament, compartien els mateixos anhels i il·lusions que el Sr. Artur Martorell; l'objectiu de la NOVA ESCOLA, que ja funcionava amb èxit al Patronat Domènech a Barcelona, era, bàsicament, formar nens i nenes, primer com a persones, i després amb l'ensenyança general. Amb l'esdeveniment de la República, l'any 1931, i reconquistada la Generalitat, el Sr. Martorell va ser qui, juntament amb altres pedagogs i persones especialitzades, va elaborar el "Pla d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya", entre els anys 1931 i 1932, que, segons es demostrà posteriorment, superava el de la República, que també era molt avançat al temps i molt bo.

L'any 1976, en un dels darrers exemplars de la revista *Destino*, dedicà un monogràfic sobre el tema de l'ensenyança, i tots els articles de diferents col·laboradors, comparant la qualitat de

l'ensenyament que en aquella època es feia (1976) a Suècia, després de passats 45 anys, amb el de la Generalitat, tots coincidien que el de Catalunya del 1932 era millor, el superava.

També hi havia una petita biblioteca on vaig començar a fer una ullada a llibres d'en Ruyra, Mistral i altres que no recordo, i que jo no havia vist mai i no coneixia.

Si alguns feien soroll, el mestre cridava l'atenció amb un "copet" d'una canya llarga (no pegava). Quan paràvem per descansar, els mestres ens explicaven coses relacionades amb la natura i un sens fi de temes d'interès, que escoltàvem amb molta atenció, perquè ho explicaven tan bé que era un goig sentir-ho. No ens vam adonar que cada dia que passava sabíem més coses noves, i sense estudiar-ho en els llibres, i era per a tots nosaltres molt distret i agradós. Després de les "xerrades", tornàvem a la Colònia. Ens rentàvem les mans i, fet i fet, ja era l'hora de sopar. Molt sovint ens donaven peix, acabat de pescar! Quin barat més bo de tant en tant menjàvem, i a mi m'agradava molt; també bunyols de bacallà, etc. i per postres, un parell de galetes maria i un got de llet i, de primer, molta verdura, i altres menjars, i també fruita.

Havent sopat, uns instants de repòs, i ens n'anàvem al pati gran, i ens assèiem al terra (de pedretes), tot formant un semicercle, i al centre, l'esmentat arbre, el taronger, que mantingué sempre la seva integritat, un detall molt meritori i significatiu, tenint en compte la "perillosa companyia" dels, potser, dos-cents nens que jugàvem moltes vegades al seu voltant, mostra evident del seny que prevalia en aquella modèlica comunitat.

Mentre nosaltres cantàvem al pati, nenes i nens del poble venien a la Colònia a escoltar-nos, tot quedant-se a l'entrada del pati, a dintre, i, és clar, també van anar aprenent les cançons, que després cantaven pel poble. I això era bo i millor, doncs fins llavors només se sentien les de moda, cuplets, tangos i d'altres, no propis de la seva edat, ni de la nostra. Tota aquesta quitxalla eren fills de les dones que ens cuidaven: rentar la nostra roba, cuinar els menjars o servir-los als menjadors, fer la neteja, els llits, etc. En fi, entre totes es cuidaven de la casa.

Durant tota la nit, a cada hora, passava un senyor, vigilant amb una llanterna gran i comprovava que en els dormitoris tot estigués en ordre (ens cuidaven molt bé). Per cert: un dia que jo tenia mal de coll, vaig anar a la farmaciola i, en comptes de posar-me amb un filferro un cotó sucacat de iode dins la gola, com feien a casa meua, em van posar unes gotes dins dels forats del nas, i em van curar. També va ser una cosa nova per a mi.

He de deixar molt clar que aquestes breus estades a Tossa em van marcar i formar molt positivament per a tota la meua vida, i m'atreveixo a dir que em vaig enamorar dels paisatges, de la gent, de l'ambient de la colònia, dels mestres i del director, el Sr. Martorell. El primer any que vam anar a Tossa ja he dit que el fundador de la Colònia va ser el Sr. Martorell, i les altres dues el substituï el Sr. Juanola, nou director de l'escola Patronat Domènech, ja que el Sr. Martorell fou requerit per la Generalitat per elaborar el Nou Pla d'Ensenyament, com ja he explicat anteriorment. No cal remarcar que el Sr. Juanola va seguir amb el nou projecte del Sr. Martorell, al Patronat Domènech i a la Colònia de Tossa.

RÀDIO ASSOCIACIÓ DE CATALUNYA

L'any 1932 jo tenia 12 anys, i un dia la Rosalia Rovira, que era la primera locutora de Ràdio Associació de Catalunya, i que feia tota l'emissió en català, des de la inauguració, i es convertí en l'Emissora Oficial de la Generalitat, va dir-li al meu pare que l'emissora estava buscant un nen de

la meua edat, per fer un anunci per mitjà de la ràdio dels Magatzems Alemanys del carrer Pelai, molt important en aquells temps, i ella havia pensat en mi, ja que em coneixia tan bé que va dir a l'emissora que jo serviria per fer-ho. El meu pare va dir-li que sí, que ho provés.

I així va ser; es donava la circumstància que a l'altra emissora de ràdio de la ciutat, Ràdio Barcelona (em sembla que tenia quelcom a veure amb Radio Madrid), les emissions de la qual eren bilingües, hi havia un locutor molt popular, el Sr. Toréski, que també era ventríloc, i que va crear un personatge figurat, un nen anomenat "Miliu", que feia molta gràcia amb les converses amb el Sr. Toréski, que feia les dues veus. El Sr. Domènech, Cap de Publicitat de Ràdio Associació, i suposo que també els directius de l'emissora van pensar que si a Ràdio Barcelona parlava un nen que no existia, per què no buscar un nen real per fer publicitat per Ràdio dels Magatzems Alemanys? I així va començar la innovadora aventura, que era original, ja que seria el primer nen que parlava fent un anunci per mitjà de la ràdio. Vam quedar per fer una entrevista amb el Sr. Domènech i la Rosalia, i li vaig agradar.

Va voler fer-me una prova, i l'endemà a la tarda, en l'emissió infantil que feia la Rosalia (era un encant sentir-la explicant contes), ella i jo, amb un text (guió), vàrem tenir una conversa (a l'aire), que vol dir que ho sentien pels aparells receptors. Ella em feia preguntes i jo li contestava llegint el text del guió.

Els directius i el Sr. Domènech van estar atents al receptor i, una vegada acabada la prova, van considerar que la meua veu i la locució van ser bones. I em van contractar.

Això va passar al primer local on es va fundar l'emissora, a la Ronda Universitat núm. 25, al primer pis, en una habitació que hi havia al locutori, i jo estava juntament amb la Rosalia, el Sr. Cera i el Sr. Garriga.

Cada dia a les dues en punt del migdia sonava un petit gong: nang, nang... i un dels locutors deia: Ara us parlarà en Jordi, dels Magatzems Alemanys (que era jo). Hi havia un micròfon molt gran i dos plats per posar discos. Cada dia em donaven un guió diferent i, com he explicat, a les dues en punt, jo començava a parlar de les excel·lències dels articles dels Magatzems Alemanys, anomenant-ne diversos, i també quan es feia la "venta del DURO" (cinc pessetes), tot al mateix preu, i jo en deia uns quants, que triava d'un full amb fotos, del diari La Vanguardia, del dia. No sé quant de temps va durar el contracte, però van ser diversos mesos ja que, passat un temps, el 13 d'abril de l'any 1933, l'emissora es va traslladar a la Rambla, a sobre del Cafè Moka.

Allí tot va ser molt diferent, i tot més modern. Hi havia un estudi molt gran per als concerts, un altre per als locutors, al costat, i es veia a través d'un gran finestral, amb un vidre especial (insonoritzat), i també un locutori més petit, separat, que era on anava jo. Estava sol i no em podia moure, atent a dues làmpades, una de color verd i l'altra de color vermell. Quan s'encenia el llum verd significava que em preparés, i quan s'encenia l'altre, el vermell, ja estava en antena i havia de començar a parlar.

Abans, quan estàvem a la Ronda Universitat, jo estava amb els locutors i m'entretenia més. També gaudia compartint la vida en el locutori. Recordo la il·lusió i l'entusiasme que tenien, tant ells com els directius, el dia que van retransmetre en directe, per ràdio i per primera vegada, l'estrena de la sarsuela "Don Gil de Alcalá", des del Teatre Novedades. Fou un gran esdeveniment que vaig gaudir, i em sembla que va sortir bé, no ho sé. Per aquestes i altres coses, deia, que m'agradava més quan estàvem al local d'abans, a la Ronda Universitat.

Tant si feia bon temps, com si no, la meva emissió no podia fallar, i per sort, mai, cap dia, a les dues del migdia deixà de parlar en "Jordi, dels Magatzems Alemanys".

Acabaré d'explicar el meu pas per la radiodifusió relatant un fet i, al mateix temps, retré homenatge a la Rosalia Rovira:

El dia 26 de Gener de l'any 1939, les tropes franquistes van ocupar la ciutat de Barcelona i a l'emissora Ràdio Associació de Catalunya van entrar un oficial i soldats de l'exèrcit d'en Franco i la van ocupar. A l'emissora sols quedava una sola persona: la Rosalia Rovira, que en tot moment va estar emetent sardanes. L'oficial va dir-li : "Tomo posesión de la emisora de radio, en nombre del Ejército de Ocupación", (no sé quines paraules més) , i la Rosalia li contestà: "Jo no sóc ningú per lliurar-li l'emissora". (No recordo si fou en castellà). Va estar tancada a la presó i no pogué treballar més en cap emissora... i quan va passar el temps, per una amnistia, podia treballar en ràdio, però sempre que fos lluny de Barcelona. El seu amor propi no ho acceptà i es dedicà a fer treballs a casa seva, per compte d'altres (no sé què feia), però sí que sabem que va passar molta misèria i que al seu pis, durant molt de temps, només hi havia una bombeta elèctrica, però ho suportà tot "amb honor". Conquerida la democràcia, van fer-li un gran homenatge, tan merescut, a l'Hotel Orient, amb assistència de personalitats, sobretot gent de la cultura catalana, i fou organitzat per persones de la radiodifusió, els senyors Cera, Garriga, l'Escamilla, etc.

LA REPÚBLICA

L'altre fet, molt important per a la majoria, va ser la proclamació de la II República Espanyola, el dia 14 d'abril de l'any 1931; jo ja tenia 11 anys i recordo perfectament alguns fets. A la Plaça d'Orient (Rius i Taulet), des del balcó de l'Ajuntament (Cala Vila) de Gràcia, llençaven objectes, retrats de la imatge del Rei Alfons XIII , i els cremaven al mig de la plaça, tot això, però, en un ambient festiu en tots els carrers dels voltants i de tot Barcelona, i a mi em va semblar que era una cosa bona.

LA GUERRA CIVIL

El dissabte dia 18 de Juliol, en sortir al migdia de la feina, ja sentírem comentaris pels carrers i per tot arreu, que l'exèrcit s'havia revoltat al Marroc espanyol. Aquella nit teníem assaig al Palau de la Música, l'Orquestra Pau Casals i nosaltres, l'Orfeó Gracienc. Estàvem assajant, amb l'orquestra i el mestre Pau Casals, i a mig assaig va venir la policia, i ens va fer plegar, i ens va dir que anéssim tots a les nostres cases, doncs era imminent l'alçament militar, també a Barcelona i a tota Espanya. En Pau Casals volia acabar l'assaig, i estava indignat. No obstant això, no tingué un altre remei que obeir les ordres de la policia, que el convenceren, tot dient-li que pensés en nosaltres i també en els músics. Quan sortírem del Palau, la Via Laietana era plena de Guàrdies d'Assalt, en estat d'alerta, i vam anar-nos-en tots cap a casa.

De matinada van començar a sentir-se trets i explosions de canons. Havien començat els enfrontaments entre l'exèrcit insurgit, que havia sortit de les casernes de la ciutat, contra la Guàrdia d'Assalt i les organitzacions obreres, els sindicats, i gent de partits polítics, que s'havien armat, temps abans. Al principi, un factor important va ser que la Guàrdia Civil es quedà al marge i, després, ajudà a decantar el desenllaç, doncs el General Aranguren, el seu cap, decidí

finalment posar-se a favor de la República. Si no s'hagués produït això, no sé com hauria acabat la lluita a la nostra ciutat, ni a favor de quin bàndol.

A tot Catalunya la rebel·lió va fracassar, i els rebels es rendiren. També a Madrid i a mitja Espanya.

El primer dia, a l'església dels Carmelites, algun capellà disparava des del campanar, amb un fusell, i quan es rendiren, veure els capellans ferits, sagnant pel cap, passant pel carrer Diluvi, feia pena.

Es van afusellar moltes persones, sense cap control, per part de gent (la majoria, malfactors) que es va introduir entre els milicians, i els herois defensors de la ciutat, els anarquistes, els sindicalistes, la Guàrdia d'Assalt, els patriotes, molts dels quals van deixar-hi la vida pels seus ideals, lluitant per la llibertat.

La Generalitat no tenia mitjans per eliminar els "incontrolats"...

Els altres, FAI-CNT-UGT, etc., que lluitaren des dels primers dies de l'alçament militar, estaven armats i es feren amos de la situació, i requisaren tot el que podien, a canvi d'un VAL que després no tingué validesa. A Casa Estalella van venir diverses vegades grups armats i van requisar peces de pell, caçadores, pellisses, abrics, etc., i recordo haver-los vist a la plaça de Lesseps, portant posades les peces de pell en ple mes d'agost.

A N Y 1 9 3 7

L'ANY 1937, encara més angúnies i dificultats: per aconseguir una mica de pa es feien llargues cues, i també per a la resta d'aliments, tabac, etc. i a mesura que anava passant el temps, hi havia menys menjar, i començà el comerç il·lícit: l'estraperlo.

No sé la data, però un vespre, a l'hora de sopar, Barcelona va ser bombardejada per primera vegada, des d'un vaixell, provocant un gran pànic entre tota la població i, a conseqüència de l'atac, van morir 17 persones i va haver-hi moltíssims ferits.

L'endemà es va fer una manifestació amb gran quantitat de gent, al passeig de Gràcia, amb crits de protesta i gran indignació, mentre els 17 cotxes mortuoris, amb els taüts dels morts produïts pel bombardeig, circulaven en fila. Va ser el primer fet de la guerra que impactà tothom, i més endavant, ja va ser l'aviació que bombardejà més assíduament, i més cruelment a mesura que passà el temps, arribant a l'extrem del mes de març de l'any 1938, en què les tropes de la República del front d'Aragó van ser derrotades i estaven en plena retirada.

Per desmoralitzar encara més la població, varen bombardejar dia i nit la ciutat i moltíssimes poblacions, amb moltes víctimes i, sobretot, va passar la desgràcia que una bomba d'aviació va caure a sobre d'un camió militar, carregat de dinamita, a la Gran Via, davant del cine Coliseu, i ocasionà una mortaldat. (Quan Anglaterra va sofrir els bombardeigs d'aviació alemanys, l'any 1940, el primer ministre del Regne Unit, Winston Churchill, per donar moral al poble anglès, en un discurs va dir: "Que el poble britànic tingués l'esperit i la moral que demostrà la ciutat de Barcelona quan va ser bombardejada diàriament durant el mes de març de l'any 1938, dia i nit").

Cada setmana venia a Casa Estalella un camió de la columna Durruti, i ens portaven menjar, a canvi de caçadores de pell per a la seva gent, i el menjar es repartia entre el personal de l'empresa.

HOMENATGE A VALÈNCIA

Catalunya va organitzar un homenatge a València. En representació vam anar-hi: la Banda Municipal de Barcelona, amb el mestre Lamotte de Grignon, l'Orfeó Gracienc, el Futbol Club Barcelona, esbarts i diverses entitats culturals. Es va fer un tren especial, i el Papitu, l'Albert i jo vam anar-hi amb l'Orfeó. Jo portava el vestit blau marí que vaig comprar-me per al concert que s'havia de celebrar per a les Olimpíades Populars, i que no es va fer, i la maleta amb el pijama.

Quan el tren va entrar en terres valencianes, a les estacions de cada població ens esperava una gran quantitat de gent; tot el poble duia rams de la flor dels tarongers, i feia molt bonic; era un gran espectacle. Tot va anar molt bé i arribàrem a la ciutat de València, on vam ser rebuts per les autoritats, a l'Ajuntament. I al vespre, la Banda Municipal i l'Orfeó Gracienc vàrem fer un concert al Teatre Principal, amb un èxit apoteòsic. Al dia següent, el Barcelona va jugar un partit, i els esbarts actuaren en uns jardins...

Però la sorpresa va ser quan, en acabar el concert de la nit al Teatre Principal, ens van comunicar que l'Hotel que teníem reservat per a tota l'expedició que formava la Delegació de l'Homenatge, vull dir, "el nostre hotel", havia estat cedit, aquell mateix dia, a les Brigades Internacionals que anaven cap a Madrid a lluitar en defensa de la República. Era lògic que la guerra tingués prioritat.

En acabar el concert, les noies de l'Orfeó i dels esbarts anaren a dormir a fondes i a cases particulars, però als homes de l'Orfeó ens van portar, a peu, pels carrers de València, amb els fanals apagats (pels bombardeigs), tot fosc i acompanyats per soldats i un caporal, i ens portaren als afores de la ciutat, fins a arribar a una Caserna de l'Exèrcit, per passar-hi la nit. No vam poder dormir, ni tan sols ens vam treure la roba, doncs les parets, els sostres i els llits eren plens de xinxes.

Quan es va fer de dia vàrem sortir de la caserna i anàrem a esmorzar. Tots i totes portàvem un distintiu a la solapa que ens identificava, i no havíem de pagar ni els tramvies, ni l'esmorzar, en les granges que vam trobar. A part de la nit que vam passar a la caserna, tot va ser molt agradable i emocionant, sobretot el nostre concert amb la Banda Municipal, ja que vàrem ser molt aplaudits i victorejats durant tota l'actuació, però destacaren, entre d'altres, les més celebrades, que van ser "Marinada", amb la cobla de la Banda, "La Marsellesa" en català i l'himne de València. El teatre semblava que s'ensorrava de tants crits d'entusiasme i d'aplaudiments... La tornada també va anar bé. Va ser una experiència molt positiva i agradable, que em deixà un bon record.

A la tardor van mobilitzar la meua lleva, de l'any 1940, de moment, per fer instrucció premilitar. Consistia en què cada dia, de 8 a 10 del matí, havíem de ser, en el meu cas, al camp del club de futbol de l'Europa, on fèiem instrucció. Altres de la mateixa lleva, segons el districte, anaven al Club Martinenc i a altres camps de futbol, propers al lloc de residència. Ens entrenaven oficials de l'exèrcit, fent gimnàstica, exercicis tàctics, etc. També fèiem maniobres per la "muntanya pelada", prop d'on era l'artilleria antiaèria.

El Sr. Estalella seguia sent el Director (no l'amo), doncs l'empresa s'havia col·lectivitzat, però era controlat pel Comitè d'Intervenció dels treballadors.

A N Y 1 9 3 8

Va arribar el que ja sabíem i temíem: la mobilització de la meva lleva, 1940, també anomenada "quinta del biberó", en ser els mes joves, i també la lleva de l'any 1928.

El dia 12 de març ens vam incorporar a l'Exèrcit Popular, la lleva de 1940. Tinc escrit un "diari de guerra" en què explico les meves vivències durant la guerra, per la qual cosa, a partir d'ara, detallaré resumits els fets més importants i colpidors que vaig passar durant en els anys 1938 i 1939.

Salvador Ferran Españaó